
РОЗДІЛ І. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ

УДК 347.23:340.13(436+439) «1867/1918»

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.1>

НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЗА ДОГОВОРОМ ДАРУВАННЯ: РЕЦЕПЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ РИМСЬКОГО ПРАВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ АВСТРО-УГОРЩИНИ (1867–1918 рр.)

Гавриленко О.А.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного і європейського права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
ORCID: 0000-0001-5554-4919
e-mail: o.gavrylenko@karazin.ua

Гавриленко О.А. Набуття права власності за договором дарування: рецепція елементів римського права в цивільному праві Австро-Угорщини (1867–1918 рр.).

У статті досліджено процес набуття права власності за договором дарування в контексті рецепції римського права в цивільному законодавстві Австро-Угорщини періоду 1867–1918 років. Особливу увагу приділено аналізу правової природи дарування в римському праві, його історичній еволюції, трансформації та впливу на формування норм про дарування в європейських цивільних кодексах, зокрема в Австрійському загальному цивільному уложенні 1811 року (ABGB). З'ясовано, що ключові положення римського права, такі як безоплатний характер дарування, наявність чіткого волевиявлення дарувальника, прийняття дарунка обдарованим та необхідність фактичної передачі майна (*traditio*), були збережені та вбудовані в структуру австро-угорського приватного права. Зроблено висновок, що ці принципи забезпечували стабільність правового регулювання і відповідали нагальним потребам тогочасного суспільства.

Водночас у статті висвітлюються й певні відмінності між класичним римським та австро-угорським правовим підходами. Зокрема, розглядаються нюанси формальних вимог до укладення договорів дарування, критерії їхньої юридичної чинності, можливості відкликання дару, а також роль письмової форми й нотаріального посвідчення у випадках значної вартості предмета дарування. Проаналізовано також правове значення умови щодо моменту переходу права власності та його зв'язок із традицією (*traditio*) як правовим інструментом. Окрема увага приділена механізмам опосередкованого набуття власності, можливості встановлення обтяжень і застережень у договорі дарування, що відображали соціально-економічні потреби австро-угорського суспільства.

На підставі проведеного аналізу зроблено висновок, що Австро-Угорщина, рецепуючи римське право через ABGB, не лише запозичила низку ефективних правових механізмів, але й адаптувала їх до нових умов, зберігаючи баланс між правовою традицією і модернізацією. Впровадження римських інститутів *traditio* та *causa donandi* у національну правову систему сприяло формуванню ефективного й передбачуваного механізму передачі власності, що, у свою чергу, забезпечувало юридичну визначеність, послідовність і сприяло подальшому розвитку цивільного обігу в умовах багатонаціональної імперії.

Ключові слова: договір дарування, право власності, римське право, рецепція, цивільне право, Австро-Угорщина, Австрійське загальне цивільне уложення.

Havrylenko O.A. Acquisition of ownership rights under a contract of donation: reception of elements of Roman law in the civil law of Austria-Hungary (1867–1918).

The article examines the process of acquiring ownership through a gift contract in the context of the reception and adaptation of Roman law within the civil legislation of Austria-Hungary during the period from 1867 to 1918. Particular emphasis is placed on analyzing the legal nature of the donation contract in Roman law, tracing its historical evolution, and identifying its impact on the development of legal norms governing gratuitous transfers of property in European civil codes, especially within the framework of the Austrian General Civil Code of 1811 (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*, ABGB).

The research outlines how essential Roman legal principles – including the gratuitous character of donations, the necessity of a clearly expressed intention on the part of the donor, the acceptance of the gift by the donee, and the pivotal role of the actual delivery of the object of donation (*traditio*) – were maintained and reinterpreted in accordance with the Austro-Hungarian legal tradition.

The study also explores the significant divergences between classical Roman and Austro-Hungarian approaches to regulating gift contracts. These differences concern, *inter alia*, the formal requirements for concluding a valid donation agreement, the extent of its enforceability, and the legal framework for the revocation of gifts under specific circumstances. The article further investigates the procedural and substantive conditions under which ownership was transferred via a donation contract, as regulated by the ABGB, and addresses how these mechanisms functioned in practice. Special consideration is given to the concept of indirect acquisition of ownership, the use of clauses and conditions in gift contracts, and the broader socio-economic and legal environment in which such transactions took place.

The analysis provides the basis for a number of conclusions. Austro-Hungarian private law, as codified in the ABGB, substantially relied on Roman legal concepts, which were selectively incorporated and adjusted to the needs of a modernizing legal order. The study confirms that key elements of the legal structure of donations – such as the obligatory transfer of ownership and the underlying *causa donandi* – reflect a Roman legacy adapted to the demands of 19th-century legal and social realities. The integration of Roman legal traditions into the ABGB not only reinforced the internal coherence and predictability of gift contracts but also contributed to the broader development and stabilization of civil law across the Austro-Hungarian Empire.

Key words: gift contract, ownership, Roman law, reception, civil law, Austria-Hungary, Austrian General Civil Code.

Постановка проблеми. Правове регулювання набуття права власності через дарування має тривалу історичну традицію, яка коріниться в римському праві. Оскільки римське право стало основою для численних цивільних кодексів європейських країн, його вплив на цивільно-правові системи різних держав виявляється сталим і значущим, особливо на території Австро-Угорщини в період з 1867 по 1918 роки. Одним із найбільш важливих джерел цивільного права цього періоду є Загальне цивільне уложення Австрії 1811 року (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* – ABGB) [1], яке стало важливим етапом у розвитку цивільного права в Центральній Європі. Воно не лише закріпило принципи приватного права, а й стало яскравим прикладом рецепції елементів римського права, зокрема в таких інститутах, як дарування.

Аналіз правового регулювання дарування в контексті ABGB є важливим для розуміння еволюції приватноправових інститутів, які мали значний вплив на розвиток сучасних цивільних правових систем, зокрема у країнах, що пізніше стали частинами Центрально-Східної Європи. Особливо актуальним є дослідження цього процесу з огляду на західноукраїнські землі, що в той час входили до складу Австро-Угорщини, зокрема Галичину, Буковину та Закарпаття. Вивчення впливу рецепції римського права на правову систему цих територій дозволяє глибше зрозуміти особливості розвитку правових традицій на цих землях, що не лише вплинули на формування правової свідомості, а й залишили помітний слід у судовій практиці в наступні десятиліття, навіть після розпаду Австро-Угорської імперії.

У зв'язку з цим, вивчення механізмів дарування в правовій системі Австро-Угорщини є важливим не лише для реконструкції історії цивільного права цього періоду, але й для розуміння його подальшого впливу на правову культуру в країнах Центрально-Східної Європи, зокрема на українських землях, що після Першої світової війни стали частинами Польщі, Чехословаччини, Румунії. Вивчення цих процесів дозволяє не лише зрозуміти, як римське право взаємодіяло з місцевими правовими традиціями, а й з'ясувати, яким чином цей вплив сприяв формуванню сучасних правових інститутів в Україні та інших країнах регіону.

Отже, **метою статті** є аналіз інституту дарування як підстави набуття права власності в цивільному праві Австро-Угорщини (1867–1918), зокрема його зв'язку з правовими положеннями римського права. Особливу увагу приділено тому, які елементи римського права були рецепційовані до ABGB та як вони вплинули на правову практику того часу. Крім того, у статті розглядатимуться спільні та відмінні риси римської та австро-угорської правових традицій у сфері дарування.

Стан наукового дослідження теми. В сучасній юридичній науці дослідження становлення та розвитку цивільного права посідають далеко не останнє місце. З-поміж іншого, не лишилися без уваги й питання набуття права власності в цивільному праві Австро-Угорщини. Зокрема, найбільшу увагу привертають праці І.Й. Бойка [2; 3], А.М. Гужви [4], В.С. Кульчицького та І. Левицької [5], В.С. Макарчука та Л.Я. Коритко [6], М.В. Парасюка [7], Н.І. Шутко [8; 9] та ін. Серед праць зарубіжних науковців варто відзначити роботи К. Алюнару [10], В. Браундера [11], Р. Давіда [12],

А. Дзядзьо [13] та ін. Водночас, дослідники не ставили перед собою завдання спеціально висвітлити процес становлення інституту дарування в праві Австро-Угорщини. Тому ця проблема залишається малодослідженою у сучасній вітчизняній юридичній науці, що робить дану тему актуальною для подальшого аналізу. У статті буде розглянуто питання рецепції та трансформації римських норм у цивільному праві Австро-Угорщини, що сприятиме кращому розумінню історичного розвитку інституту дарування та його значення у сучасній юридичній доктрині.

Виклад основного матеріалу. У римському праві дарування (*donatio*) розглядалося як одна з підстав набуття права власності та мало як юридичне, так і моральне значення [14, с. 53]. Визначальною характеристикою дарування було безоплатне надання майна однією особою (*donator*) іншій (*donatarius*) без очікування зустрічного задоволення. Це відрізняло договір дарування (*pactum donationis*) [15, с. 414] від інших правочинів, зокрема договорів купівлі-продажу чи міни, які передбачали еквівалентний обмін. Юридична природа дарування в римському праві зазнала певної еволюції. У класичний період дарування визначалося як односторонній правочин, що вимагав лише волевиявлення дарувальника. Водночас із розвитком правової доктрини виникла необхідність у більш чітких юридичних обмеженнях, щоб запобігти зловживанням і надмірному збідненню дарувальника. Саме тому згодом у праві з'явилися вимоги щодо форми та умов дійсності дарування.

Римське право передбачало декілька видів дарування: *donatio inter vivos* – дарування між живими, яке набирало чинності негайно після здійснення правочину та передачі майна; *donatio mortis causa* – дарування на випадок смерті, що мало відкладену дію та залежало від настання певної події (смерті дарувальника); *donatio ante nuptia* – дарування у зв'язку з укладенням шлюбу, яке мало особливе правове значення, оскільки часто використовувалося для забезпечення майнових прав дружини [16, с. 139].

Для того, щоб дарування мало юридичну силу, воно мало відповідати кільком важливим вимогам: наявність волі дарувальника – дарування здійснювалося добровільно, без примусу або шахрайства; прийняття дарунка обдарованим – одностороння дія дарувальника повинна була супроводжуватися згодою обдарованого, хоча формально це не завжди закріплювалося; дотримання необхідної форми – у пізньоримський період для значних дарувань встановлювалися письмові форми оформлення, особливо для запобігання фіктивним даруванням.

З розвитком правового регулювання, особливо у посткласичний період, римське право запровадило певні формальні вимоги до дарування. Так, імператор Костянтин (306–337 рр.) запровадив правило, за яким значні дарування (*donationes magnas*) вимагали письмової форми та реєстрації, що мало на меті забезпечити прозорість і правову визначеність таких угод. Також були встановлені обмеження щодо максимального розміру дарування, зокрема для осіб, які могли перебувати під впливом примусу або емоційного тиску.

У посткласичний період дарування також стало об'єктом державного регулювання. Імператор Юстиніан (527–565 рр.) здійснивши кодифікацію, окрім іншого, систематизував норми щодо дарування [16, с. 296], запровадивши вимогу щодо письмової форми для значних дарувань, а також можливість відкликання дару за певних обставин, наприклад, у разі серйозної невдячності обдарованого [15, с. 415]. Таким чином, еволюція дарування у римському праві демонструє поступовий перехід від відносної свободи укладання угод до більш формалізованого підходу.

Римське право справило визначальний вплив на формування та розвиток цивільних правових систем європейських держав. Його основні інститути, концепції та принципи лягли в основу подальших кодексів, правові норми яких, зокрема, регламентували відносини у сфері договірного та речового права. Дарування як окремий інститут римського приватного права також було рецепційоване в різних європейських правових традиціях, адаптуючись до національних особливостей та соціально-економічних умов. У середньовічній Європі римське право знову набуло значення завдяки діяльності глосаторів і постглосаторів, які відродили його вивчення та застосування [17, с. 21–26]. В Новий час римське право стало основою для створення національних цивільних кодексів. Французький Цивільний кодекс 1804 року (Кодекс Наполеона) [18] запозичив чимало положень римського права, включаючи правила щодо дарування, його форми, умов дійсності та можливості відкликання. Подібні рецепції спостерігалися в Німецькому цивільному уложенні 1896 року [19, с. 160–168], яке систематизувало римські принципи уніфікації правочинів.

Одним із найяскравіших прикладів впливу римського права на законодавство Центральної Європи є Австрійське загальне цивільне уложення 1811 року (ABGB) [1]. Воно стало одним з основних правових актів, що визначав цивільні правовідносини в Австрійській імперії, а пізніше – в Австро-Угорщині. Прийняте в умовах глибоких соціальних та економічних змін, ABGB стало результатом тривалого процесу кодифікації, спрямованого на уніфікацію цивільного права та впорядкування правовідносин у великій багатонаціональній імперії. Уложення базувалося на принципах

римського права, зокрема в частині спадкового, зобов'язального та речового права, що забезпечило його стабільність та універсальність.

Важливим аспектом ABGB була його здатність адаптуватися до різних соціальних та економічних умов. У межах Австрійської імперії, що включала численні етнічні та культурні групи, необхідність уніфікації законодавства стала очевидною, а тому ABGB стало загальним правовим стандартом, який регулював основні аспекти цивільного життя, такі як договори, власність, зобов'язання, дарування та спадкування.

Коли в 1867 році утворилася Австро-Угорщина, ABGB залишалося основним нормативним актом для Ціслейтанії (Австрійської частини імперії), охоплюючи такі території, як Галичина, Буковина та Закарпаття. Згідно з новою політичною структурою, Австрія залишалася відповідальною за законодавство на території своєї частини, і ABGB продовжувало діяти в регіонах, що входили до складу Ціслейтанії.

Рецепція римського права в австро-угорському цивільному праві була важливим процесом, що забезпечив впровадження принципів римського приватного права в правову систему Австро-Угорщини. Це відбулося на фоні тривалого розвитку правової культури, що поєднувала як традиції римського права, так і впливи місцевих правових звичаїв та новітні соціально-економічні вимоги. Австрійське загальне цивільне уложення являє собою зразок нормативного акту, в якому чітко простежується рецепція римського права. Одним з основних аспектів цієї рецепції було впровадження принципів римського права щодо набуття і розпорядження власністю, зокрема інституту дарування, договорів, спадкування та зобов'язальних правовідносин.

Рецепція римського права до австро-угорського цивільного права в жодному разі не була механічним перенесенням норм, а стала результатом глибокої інтеграції цих норм у місцеву правову систему. Римське право сприяло формуванню стабільних і універсальних правових засад, що забезпечували правову визначеність у різних аспектах цивільного життя, зокрема у сфері дарування, правочинів і власності. Рецепція відбувалася в контексті розвитку правових норм, що ґрунтувалися на римських принципах і адаптували їх до нових економічних та соціальних реалій Центральної Європи.

Питання дарування спеціально регламентувалися в основному нормами п'ятого розділу Загального цивільного уложення Австрії «Про набуття права власності через дарування» (§§ 423–432, 441–446) [1, с. 225–237]. Деякі аспекти регулювалися також §§ 322, 348, 905, 1420. Дарування розглядалося як безоплатний правочин, в якому одна сторона (дарувальник) передає іншим особам (обдаровуваним) майно без жодної компенсації. Дарування мало особливу правову природу, оскільки воно, з одного боку, є формою договору, а з іншого – вимагає виконання певних формальностей для того, щоб передача майна була визнана юридично дійсною.

Правова природа дарування в австро-угорському праві відображала традиційні римські уявлення, де дарування також було угодою безоплатною, але зі значною увагою до формальностей, які забезпечували правову визначеність та захист прав обох сторін. Законодавець передбачав певні правила щодо того, як та на яких умовах дарування може бути здійснене, щоб угода мала юридичну силу.

Однією з важливих особливостей Загального цивільного уложення Австрії є розрізнення між безпосереднім і опосередкованим набуттям прав, пов'язаних із власністю. Як зазначалося в кодексі, право власності на рухоме та нерухоме майно могло переходити як через безпосереднє передання (через фізичне передання), так і через опосередковане передання (§ 423) [1, с. 226], коли право власності від одного власника до іншого переходить через юридичний акт, але без фізичного передавання майна. Таку норму можна вважати прямим наслідуванням римського права, яке також передбачало різні способи переходу права власності, зокрема через традицію або медіацію.

Згідно з нормою § 424 ABGB, опосередковане набуття власності могло виникати з будь-якого цивільно-правового договору (в тому числі й дарування), а також заповіту, судового рішення або за законом [1, с. 226]. Власність і взагалі всі майнові права, окрім випадків, прямо передбачених законом, могли передаватися виключно шляхом законної передачі.

Для того щоб договір дарування мав юридичну силу, він мав відповідати низці встановлених цивільним законодавством вимог. Вони були закріплені в п'ятому розділі ABGB та містили певні формальності, які гарантували легітимність угоди. З-поміж них насамперед варто відзначити ті, що стосувалися форми договору: для того щоб дарування було дійсним, воно в певних випадках повинно було бути укладене в письмовій формі, особливо якщо йшлося про дарування нерухомого майна, в першу чергу землі (§ 431) [1, с. 228]. Вимога письмової форми забезпечувала доказовість угоди та захист прав обдаровуваного від можливих спорів щодо фактів дарування. Римське право свого часу також передбачало певні обмеження щодо форми передачі прав на

землю, хоча реєстрація права власності на землю була помітно менш розвиненою, ніж в Австро-Угорській імперії.

Окремі вимоги стосувалися й передачі майна. Однією з ключових вимог до дійсності дарування було фактичне передавання майна від дарувальника до обдаровуваного. Це могла бути як фізична передача майна, так і виконання інших юридичних дій, необхідних для зміни прав власності. Річ не вважалася переданою одним суб'єктом іншому поки не відбувалося «законного передання» або фізичного передання речі від одного власника до другого (§ 425) [1, с. 226]. Це положення відображає класичний римський принцип, за яким, хоча титул до власності може бути переданий, фактичне право власності виникає лише через *traditio* – фактичне передання речі від однієї особи до іншої, яке розглядалося як необхідна умова для переходу прав. Якщо майно було рухомим, достатньо було передати його фізично; якщо ж нерухомим – то необхідно було внести відповідні зміни в публічні реєстри. У римському праві фактична передача (*traditio*) була необхідною для того, щоб особа набула права власності на передане майно [20, с. 203]. В австро-угорському праві принцип *traditio* залишався важливим для дарування рухомого майна, де фізичне передання речі від дарувальника до обдаровуваного було необхідним для переходу права власності.

Нормою, що містилася у § 426, було закріплено загальне правило, за яким передача речі (і відповідно набуття власності на неї) вимагало фізичного вручення «з рук в руки» [1, с. 226]. Цей припис вказує на класичну форму традиції (*traditio corporalis*), яка, вочевидь, була можливою лише для індивідуально означених, конкретних речей. У такому разі право власності на подаровану річ виникало лише з моменту фізичної передачі.

В § 427 ABGB йшлося про так звану символічну або квазітрадицію, що застосовувалася до речей, які за своєю природою не могли бути фізично передані (наприклад, якісь речі, що перебували у віддаленому у сховищі). В такому разі дарування могло відбуватися через передання документів, які засвідчували право власності, або ж передання інструментів, що забезпечували виключне володіння (наприклад, ключів від приміщення, де фізично перебувала подарована річ) [1, с. 226]. Цей механізм дозволяв юридично ефективно передавати власність у випадках, коли фізична передача подарунку була неможливою або недоцільною.

Важливим принципом, на якому в Австро-Угорщині ґрунтувалося право дарування був *causa donandi* – наявність причини дарування, тобто мети, через яку дарувальник передавав майно. У римському праві дарування вважалось недійсним без наявності цієї конкретної мети, оскільки дарувальник мав бути мотивованим бажанням безоплатно передати майно. В австро-угорському праві ця вимога також зберігалася: дарування вважалось дійсним лише за умови, що дарувальник мав намір передати майно безкоштовно, тобто без очікування винагороди або іншого фінансового зиску.

Незважаючи на помітний вплив римського права, австро-угорська правова система внесла певні зміни і модифікації до інституту дарування, що відповідали новим соціально-економічним реаліям та політичним обставинам імперії. В австро-угорському праві було впроваджене виразніше розмежування між передачею майна через дарування та іншими правочинами, що регулювали майнові відносини, такими як купівля-продаж або застава. Це дозволило створити більш тверду правову базу для оцінки різних видів угод, що включали передачу прав на майно. Також, у порівнянні з римським правом, австро-угорська система чіткіше визначала механізм застереження в даруванні, коли дарувальник міг встановити умови для обдаровуваного щодо подальшого використання подарунка. В римському праві умови дарування були менш формалізовані, тоді як у системі ABGB дарувальник міг обмежити права обдаровуваного через додаткові умови в дарувальному договорі. Зазначені трансформації були викликані необхідністю адаптації старих, закріплених багатовіковою традицією правових норм до нових економічних і політичних умов, включаючи, зокрема, розвиток ринку нерухомості та забезпечення більшої правової визначеності. Відтак, хоча основні принципи римського права дарування збереглися, їхнє застосування та інтерпретація зазнали змін відповідно до соціальних і правових реалій Австро-Угорщини.

Висновки. Отже, здійснений огляд проблеми набуття права власності за договором дарування й рецепції елементів римського права в цивільному праві Австро-Угорщини надає можливість дійти низки висновків. Насамперед, виявлено, що австро-угорське цивільне законодавство, зокрема Загальне цивільне уложення Австрії, значною мірою черпало свою основу з давньоримських правових концепцій. Його нормами, зокрема, були визначені основні аспекти дарування, такі як обов'язковість передачі майна та специфіка правової природи цієї безоплатної угоди, що формувалися під впливом римських інститутів, таких як *traditio* (передача майна) і *causa donandi* (підстава для дарування). Варто також зазначити, що австрійське цивільне право зберегло суттєвий вплив римського права, адаптуючи його принципи до нових історичних і соціальних умов. ABGB, зберігаючи структуру і дух римського права, одночасно модифікує його в бік формалізації, публічності та

соціальної адаптації. Для формування інституту дарування в австро-угорському цивільному праві рецепція елементів римського права мала вирішальне значення. Римська концепція дарування, зокрема вимога передачі майна для його дійсного набуття, була адаптована і включена до ABGB як обов'язковий елемент для здійснення дарування. Ідеї про безоплатну передачу майна, потребу в наявності об'єктивної волі дарувальника і прийняття дарунку одержувачем стали важливими принципами цивільного законодавства Австро-Угорщини. Ці елементи, запозичені з римського права, забезпечили юридичну стабільність і передбачуваність угод дарування, що, окрім іншого, сприяло розвитку цивільного права в імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Powszechna księga ustaw cywilnych dla wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich Monarchji austryjackiej: z późniejszymi jednośnemi ustawami i rozporządzeniami / opracowana przez M. Zatorskiego i F. Kasparka. Cieszyn: Nakład Karo'la Malika, 1875. 602, LXIX s. URL: <https://sbc.org.pl/Content/316366/Publikacja-KC-7239.pdf>.
2. Бойко І.Й. Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип. 57. С. 88–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2013_57_14.
3. Бойко І. Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918): навч. посіб. Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 312 с.
4. Гужва А.М. Галицький цивільний кодекс 1797 р. як взірєць рецепції римського права. *Часопис цивілістики: Науково-практичний журнал*. 2017. Вип. 27. С. 86–91. URL: <http://clj.pnuoa.od.ua/archive/27/19.pdf>.
5. Кульчицький В.С., Левицька І. Джерела, структура, основні положення Австрійського цивільного кодексу 1811 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 46–51. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/LVIV/visnyk_48.pdf.
6. Макарчук В.С., Коритко Л.Я. Характеристика австрійського господарського законодавства XIX – поч. XX ст. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. Вип. 1 (3). С. 76–86.
7. Парасюк М.В. Австрійський цивільний кодекс 1811 р. та його роль у функціонуванні цивільно-правових відносин у Галичині. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021 № 51. С. 4–8. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.51.1>.
8. Шутко Н.І. Дія Цивільного кодексу Австрії 1811 року на угорських землях (1812–1918 роки). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Випуск 63. С. 55–63.
9. Шутко Н.І. Новелізація Цивільного кодексу Австрії 1811 р. на початку XX ст. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1. С. 248–253.
10. Alunaru Ch. Das ABGB in Rumänien (frühere Geltung und heutige Ausstrahlung). *Fischer-Czermak C., Hopf G., Kathrein G. (Hrsg.). Festschrift 200 Jahre ABGB. Band 1*. Wien: Manz, 2011. S. 111–137.
11. Brauneder W. Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie von 1811. *Gutenberg-Jahrbuch 1987*. Mainz, 1987. S. 205–254.
12. Dávid R. Bürgerliches Recht 1948–1989. *Vojáček L., Schelle K., Tauchen J. (Hrsg.). Die Entwicklung des Tschechischen Privatrechts*. Brno, 2011. S. 134–152. URL: https://science.law.muni.cz/knihy/monografie/tsechischen_privatrechts.pdf.
13. Dziadzio A. Das ABGB in Polen. *Elisabeth Berger (Hrsg.). Österreichs Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB). Eine europäische Privatrechtskodifikation Band 3*. Berlin: Duncker & Humblot, 2010. S. 205–226.
14. Карпенко Р.В., Братішко Н.А. Про правові аспекти укладання і здійснення договорів дарування і пожертви. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 51–57. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.9>.
15. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підруч. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
16. Римське цивільне право: практикум / Уклад. Лубко І.М., Попова Н.О. Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2017. 492 с.
17. Юдін З.М. Іпостасі договору в ученнях глосаторів і постглосаторів. *Держава та регіони. Серія Право*. 2016. Вип. 4. С. 21–26. http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2016/6.pdf.
18. Цивільний кодекс (Кодекс Наполеона) 1804 р. (Витяги). *Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія-практикум: навчальний посібник* / авт. кол.: І.А. Логвиненко, Ю.О. Загуменна, О.А. Гавриленко та ін.; за заг. ред. О.М. Бандурки; Харків: Майдан, 2023. С. 460–476.

19. Тищик Б.Й. Німеччина: історія державності і права (IX ст. – початок XXI ст.): навчальний посібник. Львів: Тріада плюс, 2011. 392 с.
20. Калюжний Р.А., Вовк В.М. Римське приватне право: [підруч. для вищ. навч. закл.]. Київ: МП Леся, 2014. 240 с.